Ľubica Droppová – Eva Krekovičová: Počujte panny, aj vy mládenci... Letákové piesne zo slovenských tlačiarní

Bratislava : Eterna Press – Ústav etnológie SAV, 2010, 495 s. ISBN 978-80-969259-3-3

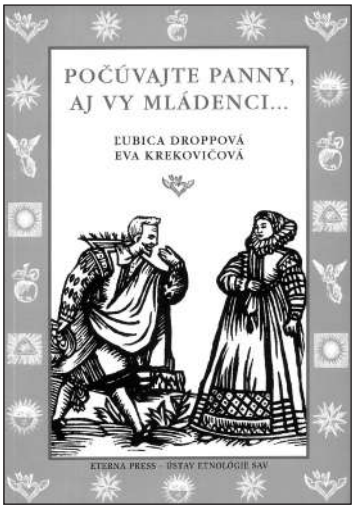

Piesne šírené pomocou tlačených letákov (tzv. *Flugblattlieder, Bänkelsang, songsheets, broadsides, ventalls, cantastoria, kramářské písně, jarmočné piesne* atď.) boli v období od 16. do začiatku 20. storočia neoddeliteľnou súčasťou spevnosti v mnohých európskych regiónoch. Ich genéza sa spája s vynálezom kníhtlače a s nárastom gramotnosti v širokých vrstvách obyvateľstva – jemu boli tieto piesne adresované ako druh populárnej tvorby poloľudového typu. Potreby ľudových vrstiev sa tu často krížili v požiadavkami cirkevných a svetských inštitúcií, čo sa odrážalo aj na šírke sociálnych funkcií letákových piesní: poučiť, vzdelávať, informovať, oznamovať, komentovať, zabávať. Masové šírenie týchto piesní sa viazalo na viacero faktorov, do ktorých vstupovali ekonomicko-obchodné a sociálno-kultúrne vzťahy (výroba tlače, predaj a kúpa, synkretická forma prednesu pri distribúcii a jej redukcia po kúpe tlače, kupujúci ako potenciálny interpret atď.). Tieto faktory podmienili žánrovo-druhovú skladbu repertoáru a jeho životnosť a schopnosť adaptácie v rôznych sociálno-kultúrnych, konfesionálnych či jazykových prostrediach.

Napriek tomu, že letákové piesne ovplyvnili svetský aj duchovný spev a prešli do ústnych foriem šírenia a tradovania, ich výskum sa v jednotlivých európskych regiónoch rozvíjal nerovnomerne – nielen preto, že letákové tlače všade nezohrali rovnakú úlohu, ale aj pre rozdielne výskumné tradície, ktoré vždy neprikladali tzv. poloľudovej tvorbe adekvátny význam pre vývin spevnosti. Letákové piesne pritom predstavujú vďačný predmet interdisciplinárneho štúdia, hoci vo svojej primárnej, tlačenej podobe sú už historicky uzavretým javom s ukončeným vývinom.

V Nemecku, Rakúsku, Čechách a na Morave sa o tieto piesne zaujímali viaceré vedné disciplíny ako o súčasť dobovej populárnej tvorby aj domáceho kultúrneho dedičstva (H. Naumann, L. Schmidt, L. Petzoldt, B. Václavek, V. Karbusický, B. Beneš, E. Večerková a ď.). Na Slovensku letákové piesne ostávali z viacerých príčin dlhodobo na okraji pozornosti; sporadicky sa nimi zaoberali najmä odborníci z oblasti knihovedy, archívnictva a literárnej histórie (B. Bálent, J. Repčák, R. Brtáň, J. Minárik, J. Mišianik). Slovesná folkloristika obrátila pozornosť na tieto piesne koncom 50. rokov prostredníctvom výskumu Ľubice Droppovej-Markovičovej, ktorá však ostala u nás na dlhý čas jedinou autorkou venujúcou sa systematickejšie letákovým tlačiam a ich ohlasom v slovenskom ľudovom speve.

Ak odborná reflexia tieto piesne donedávna obchádzala, terénny výskum vďaka viacerým zberateľom, folkloristom a etnomuzikológom (E. Hula, K. Plicka, J. Kováčová, E. Krekovičová a ď.) prinášal svedectvo o aktívnej recepcii letákových piesní v tradičnom speve – o ich začlenení nielen do ústnej tradície, ale aj do systému spevných príležitostí malomestského a rurálneho prostredia, kde sa stali súčasťou príležitostného aj obradového repertoáru a viacerých žánrov duchovného a svetského spevu.

Letákové tlače boli na Slovensku jedným z faktorov, ktorý stimuloval – aj keď nie v takom rozsahu ako v Čechách a na Morave – tradičnú spevnosť: spev na púťach, spoločenský a stavovský spev, obradový spev a pod. Od 18. storočia, najmä však v 19. storočí a v prvej tretine 20. storočia sa letákové tlače u nás zaslúžili o kultivovanie viacerých piesňových žánrov a pričinili sa o šírenie mnohých piesňových typov nielen na Slovensku, ale aj v slovenských enklávach. Špecifikom nášho územia bola výrazná prevaha duchovného repertoáru nad svetským, ktorá mala svoje historické, konfesionálne a sociálno-kultúrne príčiny. Tým, že tlačené letáčiky obsahovali prevažne piesňové texty bez melódií, nanajvýš s odkazom na nápev typu obecnej noty, nestali sa predmetom štúdia hudobnej historiografie, dokonca ani hymnológie, ktorá môže tieto piesne využiť, napríklad, vo funkcii porovnávacieho materiálu. K poznaniu hudobnej zložky letákových piesní prispela etnomuzikológia, aj keď najmä na základe sekundárneho repertoáru, zaznamenaného ako súčasť ústnych foriem tradovania.

Predpokladom zhodnotenia miesta a významu letákových piesní v slovenskej kultúre je evidencia, katalogizácia a sprístupnenie materiálu. Takéto práce sa sporadicky objavovali v minulosti. Prvý centrálny súpis sa publikoval až v polovici 90. rokov 20. storočia (*Bibliografia jarmočných a púťových tlačí z 18. a 19. storočia z územia Slovenska*, kol. autorov, 1996). Prináša zoznam slovenských letákových tlačí a letákových piesní, ktoré sa nachádzajú dnes v archívoch a zbierkových fondoch viacerých inštitúcií nielen na Slovensku, ale aj – vzhľadom na presahy materiálu, jeho migráciu a vydavateľskú činnosť – v Čechách a v Maďarsku.

Publikácia *Počujte panny, aj vy mládenci... Letákové piesne zo slovenských tlačiarní*, ktorú pripravili etnologičky a folkloristky Ľubica Droppová a Eva Krekovičová, posúva výskum do roviny analýzy a klasifikačno-typologického vyhodnotenia. Východiskom jej prípravy sa stal materiál uložený v Archíve letákových tlačí Ústavu etnológie SAV, ktorý obsahuje spolu 755 základných variantov piesní, z toho 675 duchovných a okolo 80 svetských piesní. Porovnaním obsahu archívu s centrálnym súpisom z roku 1996 sa ukázalo, že materiál uložený v tomto archíve možno považovať do veľkej miery za reprezentatívny. Klasifikačno-typologický model, predstavený v publikácii, sa preto môže vzťahovať na oveľa širší záber letákových tlačí s tým, že ďalší výskum bude pravdepodobne dopĺňať získané poznatky najmä z hľadiska piesňových typov a variantov.

Publikácia pozostáva z dvoch častí. Prvá časť (s. 13 – 74) prináša monografickú syntézu doterajších poznatkov o fenoméne letákových piesní na Slovensku. Autorka prvých štyroch kapitol Ľubica Droppová približuje tieto piesne v kontexte európskeho výskumu, zovšeobecňuje ich spoločné znaky a v etnicko-teritoriálnom zábere naznačuje ich špecifiká. Sumarizuje doterajší domáci výskum a podáva základnú charakteristiku tohto repertoáru, ktorá je výsledkom kontaktu autorky s materiálom za posledných vyše päťdesiat rokov; z vlastných terénnych a archívnych výskumov pomáhala budovať spomínaný Archív letákových tlačí, pričom sa podieľala aj na jeho záverečnom spracovaní. Vo svojom príspevku sa venuje tlačiarňam, z ktorých letáky pochádzali (Skalica, Banská Bystrica, Levoča a ď.), otázke autorstva letákovej tvorby, jazykovej stránke piesňových textov a ich ortografii, veršovej a strofickej stavbe, a napokon základnej klasifikácii repertoáru podľa obsahu piesňových textov.

Autorkou predhovoru a záverečnej kapitoly je Eva Krekovičová. V predhovore priblížila kontexty štúdia letákových tlačí na Slovensku, identifikovala príčiny malého záujmu o ich výskum v minulosti a konštatovala obrat v tomto postoji, súvisiaci s paradigmatickými zmenami v etnológii a folkloristike v 90. rokoch 20. storočia. Načrtla perspektívy ďalšieho výskumu, ktoré vyplynuli zo spracovania materiálu pre publikáciu. V záverečnej kapitole sa venuje ďalšiemu životu letákových piesní – ich presahom do ústnej tradície. To je už téma aj pre etnomuzikológiu, keďže záznamy letákových verzií z ústneho podania predstavujú spievané formy, a teda prinášajú doklad aj k ich hudobnej zložke.

V tejto kapitole sa autorka zamerala na dva problémové okruhy. Tým, že letákové

tlače mali významný podiel na šírení a uchovávaní mnohých historických mentálnych obrazov, na príklade folklorizovaných textov dokladá prítomnosť a pretrvávanie týchto obrazov v kolektívnej pamäti. Ide o špecifickú etnologickú/antropologickú problematiku, ktorej sa E. Krekovičová venovala na oveľa širšom repertoári. V tomto prípade svoje poznatky aplikovala vo vzťahu k letákovej produkcii. Druhý okruh patrí do kompetencie folkloristiky a etnomuzikológie: autorka sledovala ohlas letákových tlačí v ústnej tradícii, pričom východiskom bol folklórny materiál. K piesňovým typom, pri ktorých predpokladala na základe témy a poetiky textov vplyv letákových piesní, hľadala paralely podľa pripraveného katalógu, čím zároveň „testovala" jeho využitie vo výskumnej praxi. Súčasťou takto naznačeného porovnávaceho štúdia je získanie poznatkov, ktoré môžu pomôcť identifikovať folklorizovanú letákovú pieseň aj v prípade, ak z rôznych príčin chýba jej tlačená predloha. Súčasťou záverečnej kapitoly je publikovanie folklorizovaných verzií z ústnej tradície (vyše 20 ukážok), ktoré je príspevkom aj k hudobnej charakteristike repertoáru – konštatovanie autorky o výraznej variabilite nápevov, o využití putovných melódií a o sémantickom nadväzovaní textov a nápevov je impulzom na detailnejší výskum. Z tohto hľadiska by pomohla osobitná evidencia odkazov na obecné noty, uvedené pri piesňach na letákových tlačiach.

Druhá časť publikácie (s. 75 – 495) predstavuje jej materiálovú súčasť. Je pripravená ako katalóg základných tém a piesňových typov, ktoré sú predstavené prostredníctvom konkrétnych ukážok. Týmto spôsobom publikácia získala rozmer vedeckej antológie s reprezentatívnym výberom materiálu a sprievodným komentárom. Spôsob priblíženia materiálu nadväzuje na *Katalóg naratívnych piesní* (1998) od Sone Burlasovej s tým, že niektoré údaje autorky prispôsobili špecifikám letákových piesní.

V materiálovej časti je repertoár rozčlenený do dvoch základných tematicko-typologických skupín: na duchovné a svetské piesne. Duchovný repertoár sa člení do 11 cyklov, vymedzených podľa základnej tematickej kategórie (biblické postavy, postavy svätcov, ľútosť nad hriechmi, posledný súd, piesne pri bohoslužbách, protivojnové a príležitostné piesne atď.), do ktorej je zakomponované aj druhové hľadisko (osobitne vyčlenené epické piesne-legendy). Svetský repertoár obsahuje 10 tematických kategórií, z ktorých viaceré pôsobia kuriózne, ale verne mapujú tematiku piesní tohto typu, šírenú aj v iných európskych regiónoch ako súčasť dobovej populárnej a módnej tvorby (ľúbostné vzťahy, vojenské piesne, piesne o zamestnaniach resp. stavovské piesne, piesne o ženách, o zvieratách, o novotách, o ľudských zlozvykoch, príležitostné, spravodajské a vlastenecké piesne).

V rámci každej tematickej kategórie sa nachádza niekoľko tematických podskupín, ktoré sú reprezentované piesňovými typmi. Každý základný piesňový typ je opísaný prostredníctvom súboru dát, definovaných v úvodnej edičnej poznámke. Štruktúra konkrétnej ukážky obsahuje: námet piesne vyjadrený koncentrovanou formou jednej-dvoch viet; názov tlače a edičné údaje; nasleduje konkrétna piesňová ukážka/príklad; opis ilustrácie na tlači; doplnkové údaje, ak ich tlač obsahuje (autor, poznámka o cenzúre, odkaz na nápev a pod.); zdroj ukážky, pramene s variantmi a literatúra. Týmto spôsobom katalóg prináša kompletnú informáciu o každom piesňovom type. Ak sa na jednej letákovej tlači nachádza viac ako jedna pieseň, tieto sú rozpísané jednotlivo ako samostatné piesňové typy. Katalóg je prednostne zameraný na registrovanie piesní a tlače eviduje až v druhom pláne. Tento problém by vyriešil abecedný súpis názvov tlačí, pripojený za abecedný súpis textových incipitov piesní v závere publikácie, čím by vznikol kompatibilný súbor súpisov k spomínanej bibliografii tlačí z roku 1996. Pre záujemcov o štúdium piesní však údaj o tlači nie je kľúčový a z tohto pohľadu bol katalóg aj koncipovaný.

Početná obrazová príloha prináša ilustrácie z letákových tlačí, ktoré sú informáciou k výtvarnej zložke tejto tvorby. Index piesňových typov v anglickom jazyku je štandardným vybavením katalógov tohto druhu – slúži komparačnému výskumu bádateľov zo zahraničia, keďže ide často o produkciu, ktorá presahovala etnické hranice.

Edičná príprava piesňových ukážok v antológii zasahovala do textov nepatrne. Katalóg prináša korektný prepis piesňových textov s vplyvom viacerých jazykov (český, latinský, nemecký) aj s rešpektovaním sprievodných znakov (spôsob číslovania strof, označovanie repetícií bez ich rozpisovania a pod.). Pre čitateľskú prístupnosť sa niektoré texty (v tzv. fraktúre) prepísali podľa súčasnej pravopisnej normy. Tým sa uľahčí užívateľovi bez skúseností s týmito tlačami práca s katalógom. Keďže v origináli sú niektoré piesňové texty pre úsporu miesta publikované bez odsadenia veršov, edičná úprava sa musela vyrovnať s problémom veršovej a strofickej stavby piesní. V týchto prípadoch je výsledná stavba piesňového textu, publikovaná v katalógu, rekonštrukciou.

V minulosti sa u nás používalo na pomenovanie uvedenej produkcie niekoľko názvov (letákové tlače, jarmočné a púťové piesne/tlače). Prínosom autoriek je kodifikácia termínu *letákové piesne* – tento pojem slúži na označenie historickej formy piesní, nachádzajúcich sa na tlačených letákoch. Druhotne sa vzťahuje aj na repertoár zaznamenaný z ústneho podania a v tomto prípade zdôrazňuje pôvod/predlohu danej piesne v letákovej tlači. Folklorizované verzie však prinášajú široký rozptyl variantov. Genetické väzby týchto variantov na tlač môže odhaliť porovnávací výskum širokej variantnej skupiny určitého piesňového typu jednak z ústnej tradície, jednak z tlačených predlôh – jeho metodika bola zatiaľ vo väčšom rozsahu overovaná na príklade mariánskych legendických piesní. Tzv. putovné fragmenty textov sa dosiaľ nestali predmetom samostatného štúdia.

Na vzťah k ústnej tradícii upozorňujú odkazy na folklórne verzie/varianty, uvedené pri niektorých typoch duchovných a svetských letákových piesní v katalógu (napríklad *Když milý pán Ježiš na nebo vstupoval; Keď Panna Maria po svete chodila; Byla svatá Dorota; Slyšel jsem novinu přežalostnou; Na hranicích města německého; Poslyšte Panny, také Mládenci*). Nakoľko tento výskum sa u nás zatiaľ len rozbieha s tým, že komparácie sa uskutočnili na tematicky a žánrovo ohraničenom repertoári (balady, mariánske piesne, rozlúčkové svadobné piesne a pod.), uvedené odkazy, pochopiteľne, nereflektujú všetky väzby publikovaného materiálu, len ich naznačujú. Predpokladom je spracovanie a sprístupnenie letákových piesní v ich historickej, t.j. tlačenej podobe. V súčasnosti sa však nachádza množstvo letákových tlačí v menších fondoch ako zatiaľ nespracovaný materiál, ktorý ešte len čaká na zahrnutie do centrálneho súpisu. V tejto súvislosti je publikovaný katalóg letákových piesní dôležitým príspevkom nielen k evidencii a sprístupneniu obsahu jedného archívneho celku, ale aj k odbornej reflexii týchto piesní s poukázaním na možnosti ich využitia pri štúdiu tradičných foriem spevnosti.

Vzhľadom na graficky vkusne riešenú publikáciu s nápaditým využitím dobových ilustrácií je škoda, že na jej obale je uvedený názov s menšou odchýlkou/chybou; korektná podoba názvu, vychádzajúceho z textového incipitu letákových piesní spravodajského typu, sa nachádza na titulnom liste vo vnútri publikácie.

Hana Urbancová